

MURTAZA

İlker Mutlu

Var idi arslan yavrusu arslan dayım Hasan Bey Kolağası. Hatırlamam ben, anlatır büyüklerim, dökmüş mübarek kanını kutsal vatan topraklarına Balkan Harbinde. Yeter bu şeref hem de şan bana, ne lazım tarla? (..) Dolaşır benim de damarlarımda şükür dayım Hasan Beyin mübarek kanı!

Herkes uyuyabilir, velakin uyuyamaz Mürteza'nın kızları. Vazife sırasında uyumak ha? (..) Öl be Mürteza, gebber be Mürteza. Gel kurşunlara be Mürteza.

Türk Sineması için tür, dönem ve uyarlamalar açısından bir literatür taraması yaptığımda az sayıdaki önemli filmin çokça ele alındığını, irdelendiğini gördüm. Ancak aralarında, nedense, kıyıda köşede kalmış, gözlerden kaçmış nadide bir eser göz kırpmaktaydı hınzırca.

Bu film, **Orhan Kemal**'in aynı adlı romanının ilk sinema uyarlaması olan **Murtaza**'ydı (**Tunç Başaran**, 1965). 1952 yılında Vatan gazetesinde yayımlanan roman, Varlık Yayınları tarafından aynı yıl ve ikinci baskı olarak 1964'te, üçüncü baskı olarak ise Cem Yayınları'nca 1964'te basılmıştı. Ele alacağım filmin dayandığı versiyon bu kitaptır. Roman sonradan yazarı tarafından eklemeler yapılarak genişletilmişti.

Kitaba ve dolayısıyla filme de adını veren Murtaza, hikayenin başkişisidir. Murtaza, kelime anlamıyla “seçilmiş” demektir ki, bu ad karaktere de cuk oturmaktadır, çünkü Murtaza, insanları yola getirmek, çevresine düzen getirmek için seçildiğine yürekten inanır ve başına ne gelirse bu saplantısından dolayı gelir. Bir nevi yerli Don Kişot'tur Murtaza.

15 Eylül 1914'te Adana, Ceyhan'da dünyaya gelip, 2 Haziran 1970'te tedavi gördüğü Sofya'da beyin kanamasından kaybettiğimiz halk yazarı **Orhan Kemal**'in

asıl adı Mehmet Raşit Ögütçü'dür. Siyasetçi babasının öldürülme korkusuyla Suriye'ye geçmesi üzerine, öğrenimini yarıda bırakmak zorunda kaldı. 1932'de Adana'ya dönüp, çeşitli işlerde çalıştı. 1939'da ilk şiirlerinde komünizm propagandası yaptığı suçlamasıyla 5 yıl hapse mahkum oldu. Bu mahkumiyeti esnasında, Bursa Cezaevi'nde **Nâzım Hikmet**'le tanışması yazarlığı için bir dönüm noktasıdır. 1943'te içeriden çıkarak, Adana'ya döndü ve yine, insanlarını içinden tanıyacağı, işçilik, nakliyecilik, katiplik gibi işler yaptı. 1950'de İstanbul'a yerleşip, hayatını yazılarıyla kazanmaya başladı. Son yıllarında Bulgaristan ve Romanya Yazarlar Birliği'nin davetlisi olarak, daha çok da tedavi amacıyla gittiği Sofya'da vefat etti.

Toplumsal gerçekçi roman sanatının Türkiye'deki ilk ustalarından olan Orhan Kemal, eserlerinde ezilen, sömürülen yoksul insanların günlük yaşantılarını, dertlerini, iç dünyalarını, sınıf çelişkilerini de atlamaksızın, hep ileriye umutla bakan bir dille işledi. Yalın, kolay okunan bir dili tercih etmesiyle günümüzde bile rahatça, keyif alınarak okunabilen yapıtlar bırakmıştır. **Murtaza, Bereketli Topraklar Üzerinde, Devlet Kuşu, Vukuat Var, El Kızı, Hanımın Çiftliği, Kaçak, Tersine Dünya** başlıca romanlarıdır. **Senaryo Tekniği ve Senaryoculuğumuzla İlgili Notlar** (1963) adında ilginç bir inceleme kitabı da bulunmaktadır.

Orhan Kemal

Film, gece bekçiliği görevini büyük bir inanç ve özgüvenle yerine getirmekte olan, bunun için “seçilmiş” olduğuna inanan Murtaza'nın (**Müşfik Kenter**), mahallenin boş sokaklarını kolaçan edişiyile başlar. Onu görüp ürken bir adam kaçınca, adama yetişemeyen ihtiyar bekçi, çareyi uyuyan mahallelinin kapılarını çalmakta bulur. Gürültüye pencerelere çıkan mahalleli, hırsını Murtaza'dan alır ve ona hakaret eder (“*Hırsız yakalamak onun işi mi, yoksa bizim işimiz mi?*”). Tek amacı “hırsız”ı yakalamak ve görevini yerine getirmek olan Murtaza, süklüm püklüm geri döner.

Mahalleli ertesi gün toplanır ve Murtaza'yı şikayet etmek üzere karakola gider. (“*Bekçi değil, sanki mahallenin valisi. Zart zurt edip duruyor!*”) Komiserin aslında Murtaza'yı takdir ettiği bellidir ama belli ki bir süredir devam eden bu karakol baskınlarından da sıkılmıştır.

Görevden eve dönen Murtaza, işe gitmekte olan kızlarını sevecenlikle karşılar, onlara sıkı çalışmalarını öğüt verir. Evde salıncağında ağlayan oğlunu bile sevmesi ona özgüdür: “*Haçan büyüycen, asker olcan, kurşun mu atçan düşmana? Kurşun mu atçan?*” Fettan bir bar kadını (**Vesikalı Yarım, Lütfü Akad, 1968**), işini bilir ve hırslı bir annesi (**Son Kuşlar, Erdoğan Tokatlı, 1965**) ya da bu filmdeki gibi bütün hayatı yuvası olan bir Anadolu kadını, hangi rolü canlandırırsa canlandırırsın kendine yakıştıran **Ayfer Feray**, Murtaza'nın karısını canlandırmaktadır çamaşır yıkamasıyla, bebeği kucaklamasıyla, yerli çıkışlarıyla.

Ayfer Feray ve Müşfik Kenter

En büyük çocuğu, çok sevdiği kızı okumaktadır ailenin. Onu da iyi niyetlerle uğurlar Murtaza, yorgun ayaklarını kızının getirdiği leğende ovalarken. O anda bile karısına vazifenin kutsallığından bahseder. Amirlerinin onu ne denli takdir ettiklerini anlatır. “Çünkü görmüşüm ben kurs. Almışım çok sıkı terbiye büyüklerimden. Hemi de takdirname.” Murtaza’nın dersini sıkı dinlemesi tembihleyle yol ettiği kızı (**Mine Sun**) ise, okulu kırıp, tamircide çalışan bir oğlanla (**Tunç Oral**) kırıştırmaktadır.

Zaman zaman yanlış kişileri tutup karakola getirmesi bardağı taşırmıştır. Murtaza ile mahallelinin arasında kalan komiser (**Muammer Gözalan**), tanıdığı bir fabrika müdürünü arayarak Murtaza’ya orada bir iş vermesini, onu idare etmesini ister adamdan. Murtaza, komiserin verdiği kartı alır ve komiserin tembihlediği üzere, ertesi sabah, iki kızının da çalışmakta olduğu fabrikanın müdürünü (**Altan Günbay**) görmeye gider. Müdür Murtaza’ya vazifesini münasip bir dille anlatır. Murtaza onu anlamış görünmektedir (“*Sen vazifeden yana dert çekme beyim. Ol bana arka, iste benden vazife.*”). Müdür onu Kontrol Nuh’a (**Mümtaz Ener**) teslim eder. Nuh, Murtaza’yı ilk andan anlamış, küçümsemiştir (“*Neresinden baksan bir mahalle bekçisi...*”).

Murtaza gerçekten de aslında olmadığı bir insana özenmekte, onu oynamaktadır. Bu durumun farkında olan kahvehane arkadaşları bile her fırsatta onunla dalga geçerler. Onun bu özenti kişiliğine işaret pek çok sahne geçmektedir

filmde. Fabrikadan çıkarken fabrikanın kapı bekçisine içeride yaşananları farklı anlatır örneğin, şişinerek. Müdür onun evsafını ilk bakışta anlamış, ona büyük sorumluluk yüklemiştir sözde. Kahve arkadaşlarına askerlik anılarını övünerek anlatırken, yönetmen onun erken olan beceriksizliğini, cezaya kalışını gösterir. Anlattığı hep olmak istediği kişidir aslında. Bunu o derece abartır ki evde karısına, çocuklarına bile oynar hep. Ama aynı çevresindeki diğer insanlar gibi, aslında onlar da farkındadırlar herşeyin. Ama evin babasının yüzüne vurmamaktadırlar bu durumu. Bu arada kahvehane sahnesinde gencecik ve henüz oyunu bozulmamış, doğal bir **Yılmaz Köksal** yakalamak, müthiş hoş bir an...

Gencecik bir Yılmaz Köksal

Sonraki gün, beyliklerini teslim edip, elindeki tek takım elbiseyi sırtına geçirerek, fabrika müdürünün odasında alır soluğu Murtaza. İşi başından aşkın olan müdür, farklı bir kıyafetle gördüğü bekçiyi başta tanıyamaz. Ama sonra hatırlar ve onu, fabrikayı gezdirmesi için ustabaşı Nuh'un yanına katar. Nuh, bulunduğu yerin hakimi kimliği ile bir eli arkasında, diğer elinde bir zincir sallayarak önünde ilerlerken, Murtaza tanışmakta olduğu bu yeni mıntıkeyi ciddiyle incelemektedir. Aynı fabrikada çalışan iki küçük kızı onu görünce koşturarak, sevinçle yanına gelirler, ama Murtaza onları ciddiyle işlerine geri gönderir. Bir fırsatta Nuh'a yaklaşan Murtaza, birlikte omuz omuza çalışarak fabrikaya sahip çıkmaları gerektiğini, fabrikayı beraberce ileriye götüreceklerini söyler her zamanki şişinmesiyle. Nuh ise hep gerçekçidir ("*...pavlikanın ileri geri gitmesi de bizim üzerimize vazife deel. Sen al mayışını, Allah'ına şükret bre herif. Deli misin*

nesin?”). Murtaza ise hala “gördüm kurs, aldım sıkı terbiye büyüklerimden” dedir! Nuh’un gösterdiği dolaptan bir “urba” seçip giyinene ve “görev”inin başına gelinceye kadar Nuh çoktan onun hakkında işçilerle dedikodu yapmaya başlamıştır bile. Hatta bir zamanlar bir genelevde bekçilik yaptığını da öğrendikleri Murtaza’yı alaya alır, onunla dalga geçerler. Ama Murtaza da oraya bile bir düzen, bir intizam getirdiğini gururla anlatarak biraz da kaşınmaktadır doğrusu!

Kapı görevlisi Ferhat’la yaşadığı bir olay da Nuh’un eline koz verecektir. Ferhat, görevi esnasında tuvalete gider ve şanssızlık eseri müdür gelir fabrikaya. Olayı korkuyla anlattığı Murtaza ona nasihat eder ve onun için, aslında hiçbir şeyden haberi olmayan müdürle konuşmaya gider. Müdür Ferhat’ı çağırmasını söyleyerek onu başından savar ve Ferhat’ın üç yevmiyesini keser. Bunu duyan Nuh da Ferhat’a amirlik taslayan Murtaza’nın müdürü bilerek fişeklediğini atar ortaya.

Onlar kapıda tartışırken hırsız girmiştir fabrikaya. Onu gören bir işçi koşturarak onlara haber verir. Diğerleri telaşa kapılmazken Murtaza hemen ayaklanır ve hırsızın peşine düşer. Hırsız çaldıklarını bahçeye atıp duvardan kaçar. Murtaza da peşinden. Kovalamaca sonucu hırsız evinde basan Murtaza, adamı derdest eder, yaka paça dışarı çıkarır. Gürültüye gelen ve kendisine engel olmaya kalkışan bekçinin kendisini tanımamasına bozulur (“Gördün mü sen kurs?”). Murtaza hırsızı karakola teslim eder ve komiserinden aferini alır. Mutluluk ve gururla selamlar komiseri ve hemen gidip müdürünü durumdan haberdar etmek ister. Komiserin odasından çıktıklarında daha önce daima kendisini küçümseyen, onunla alay eden bekçi arkadaşları, ürkekçe ayağa kalkarlar. Murtaza’nın onlara şişinerek bakışı anlamlıdır şimdi. Çünkü bu defa gerçekten, hem de şahitli mahitli, bir görev başarmıştır.

Gece yarısı soluğu müdürün evinde alan ve gümbür gümbür kapıyı çalan Murtaza, müdürün hizmetçisi tarafından refüze edilir. Ama hala müdürünü görmekte ısrarlıdır. Kendini kanıtlamalıdır çünkü, başardığı şeyi duyurmalıdır ona bir an önce. Gürültüye gelen görevliye (**Selahattin İçsel**) müdürü görmesi gerektiğini söyler. “Kimsin?” sorusuna etiketini, şişinerek açıklar: “Fabrikanın gece umum kontroluyum!” Bu defa görevli ısrarla kapıyı çalınca, müdür pencereye çıkmak durumunda kalır. Murtaza heyecanla olan biteni anlatır adama. Ama adam daha da sinirlenmiştir (“Bunun için mi gecenin bu saatinde uyandırdın? Sabahı yok muydu bunun?”). Övgü beklerken azarı yiyen Murtaza’nın kolu kanadı kırılır. Hırsız bir başına yakaladığını öğrendiğinden, onu hayranlıkla süzen görevlinin eşliğinde bahçeden çıkarken bu defa arkasına, müdürün penceresine döne döne,

ama şişinerek değil, bir parça kırık tekrarlar: “Ben gördüm kurs. Aldım çok yüksek dersler.”

Bir gün ziyaretine gelen ağabeyi, Murtaza’ya ve eşine büyük kızlarına bir talip çıktığını haber verir. Varlıklı bir aile, oğullarına namuslu bir kız isterlermiş. Murtaza, ağabeyiyle birlikte çıkar. Eşi de onların ardından eve dönen kızına haberi verir. Kız telaşlanır, evlenmek istemediğini söyler. O esnada kitabının arasındaki resmi düşürür. Eve dönen Murtaza kızın sevgilisinin fotoğrafını görür. “Artist fotoğrafı”, diyerek ikisini de uyutur kız. Yaşadıklarını sonraki buluşmalarında sevdiği gence anlatır.

Tunç Oral ve Mine Sun

Tren yolunu gören bir tepede geçen o sahne çok hoştur ve ister istemez **Selvi Boylum Al Yazmalım**’daki (Atıf Yılmaz, 1978) müthiş güzellikteki “Beni istemeye gelecekler.” sahnesi gelir izleyenin aklına. **Tunç Oral** yıllar sonra **Kadir İnanır**’ın **Türkan Şoray**’a söyleyeceği o sözlerle ikna etmeye çalışır sevdiğini: “*Senin fikrin ne? Tanımadığın, bilmediğin biriyle evlenecek misin? ... Yüzünü dahi görmediğin bu adamın bir gözü kör olabilir. Belki kafası keldir, bacağı sakattır.*”

Kız sevdiği gençle sarmaş dolaş geri dönerken, yolda Nuh ve işçilerden biri onları görür (“*Bu bizim Murtaza’nın şıllığı değil mi?*”). Her fırsatta namus nutukları çeken, vazife de vazife diyerek işçileri canından bezdiren Murtaza dillerine düşmüştür işte.

Bir gün Murtaza’nın aylaklık yaparken yakaladığı bir işçiyi müdürün karşısına çıkarması bardağı taşıran son damla olacaktır. Bu defa iyice cephe alırlar ona. Müdür sırtını sıvazlar. (“*Vazife esnasında sakınmam gözümü budaktan. Görmez*

gözüm evladımı. Demem ciğerparem.”) Müdürün ona arka çıkacağını, biraz lakayt da olsa, bildirmesi üzerine Murtaza şişer yeniden ve daha şevkle döner görevine.

Amcası ziyaretlerine gelince bakkala alışverişe gönderilen büyük kız, orada bakkalın Nuh ve bir işçiyle Murtaza'nın dedikodusunu yaparak eğlendiklerini görür. Eve döndüğünde kızının bozuk olduğunu gören Murtaza, canını sıkanların bacaklarını kıracağını söyler. Ama yaşananlar kızına çok dokunmuştur (*“Yeter artık baba, yeter. Herkes bizimle alay ediyor!”*). O üzüntüyle soluğu tamirhanede alır kızcağız. Sevgilisiyle çıkarlar ve ona hamile olduğunu söyler. Delikanlı tek çarenin onu istemek olduğunu dese de, Selma babasının inatçı olduğunu, sözünden caymayıp onu zengin talibine vereceğini haykırır (*“Evlenmeyeceğim, evlenmeyeceğim o İzmirli oğlanla!”*). Delikanlı kararını verir; her şeye rağmen kızı babasından isteyecektir. Dediğini de yapar ve patronunu da yanına alarak Murtaza'nın evine gider. Murtaza isteme esnasında çocuğu rencide edecektir (*“Veremem kızımı oğlunuza. Çünkü beğenmedim işini.”*) Dünürçüler başları önde evi terk ederlerken, karısı merakla ziyaretçilerin geliş nedenini sorar Murtaza'ya. Bekçi yine abartarak, olmasını istediği eklemelerle anlatacaktır görüşmeyi (*“Abe dedim, ne cesaretle gelir istersiniz benim kızımı?”*).

Bir gün tuvalet bekçisini görevde uyuklarken gören işçiler, Murtaza'yı kafaya almak isterler ve onu bilerek tuvalete yönlendirirler. Uyurken yakaladığı görevli, kendisini rapor etmekle tehdit eden Murtaza'ya dalar. Şakanın kötüye gideceğini anlayan işçiler onları ayırır, ama iki taraf da öfkesini alamamıştır. Tuvalet görevlisi o öfkeyle gerçeği yüzüne haykırır Murtaza'nın: *“Neye ayıp ulan? Kızın elin oğlanlarıyla sürterken ayıp olmuyor da bana niye ayıp oluyor?”* Murtaza'nın nutku tutulmuş, kaşları düşmüştür (*“Abe benim kızım olamaz sürtük.”*). Murtaza o kızgınlıkla evine koşar, ancak kızı çoktan kaçmıştır. Bir de karısından kızının hamile olduğunu duymasıyla dünyası iyice başına yıkılır. Soluğu tamirhanede alır ama delikanlının da durumdan haberi yoktur. Yine de tehdit eder çocuğu: *“Edeceğim dava. Attıracağım mahpushanelere. Çektirteceğim yaptıklarının cezasını!”* Kız amcasına sığınmıştır ve durumu bir mektupla sevgilisine bildirir.

Murtaza'nın fabrikada çalışan küçük kızları sıcaktan yorgun düşüp iş başındayken uyuya kalırlar bir gün. Bunu fırsat bilen işçiler, Murtaza'nın direncini kırmak için bu olayı kullanmaya karar verirler. Haberi alan Murtaza tutuşmuş gibi kızlarına ulaşır ve öfkelenerek en küçük kızına tokat atar. Kız başını vurup yaralanır. Murtaza pişman olmuştur ama iş işten geçmiştir. O derece kafası karışmıştır ki kızıyla bile ilgilenemez. Nuh'un ilk müdahaleyi yaptığı kızı ablasıyla

evine dönerken onları pencereden izler üzüntüyle. Eve kadar dayanan kız kapıda düşer, bayılır. Kızı komşu evde yatırır. Olayı duyan büyük kız da hemen eve döner. O esnada bile Murtaza kronik derdini yaşamaktadır. Kapı görevlisi Ferhat'a dert yazar: *"Bilmem nasıl bakacağım müdürümün yüzüne? ... Yakalamışlar benim kızları uyurken."* Büyük kız artık olayın doktorluk olduğunu fark etmiştir. Cesaretini toplar ve hemen fabrikaya babasına koşar, durumu haber verir. *("Murtaza ha? Paydostan evvel işi mi bıraksın? Allah Allah. Allah Allah.")*

Doktorun yazdığı ilaçları almak için parası yoktur Murtaza'nın. Ortanca kızını yanına alarak müdürüne gider. Müdür gecikecektir. Kızına beklemesini söyleyen Murtaza, günlerdir yaşadığı ezici olayların yorgunluğuyla, içeride çuvalların üzerine çöker, uyuya kalır. Bunu gören işçiler hemen fabrikaya dönen müdüre koşar ve onu gammazlar. Müdür onları odasından kovar ve Murtaza'yı çağırır. Görevli gelip kendisini uyandırdığında bile aklındaki vazifesidir Murtaza'nın *("Demek haberi oldu uyuduğumdan. Kızdı mı çok? Sövüp saydı mı?")*. Kızının durumunu öğrenmiş olan müdürse odaya dalan Murtaza'ya sevecen davranır ve önceden içine para koyduğu zarfı ona uzatarak, üç gün de izinli olduğunu söyler. Murtaza'nın bakışlarında minnettarlık vardır. Hemen ilaçları alıp evine koşan Murtaza'yı kızının ölüsü karşılayacaktır.

Hikayesini böylece özetleyebileceğim filmin yönetmeni, 1938 doğumlu **Tunç Başaran**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde okurken tanıştığı **Memduh Ün** vasıtasıyla sinemaya girip, o ve **Akad, Refiğ, Göreç** gibi rejisörlerin yardımcılığını yaparak işe başladı. 1964 yılında başlayan yönetmenlik serüveni ele aldığım filme gelinceye değin gişede hayli başarılı olan avantür filmlerle geçmekteydi. Keza **Murtaza**'yı gündeme alan da daha önceki şampiyon filmlerinin (ki aralarında **On Korkusuz Adam** (1964), **Konyakçı** (1965) gibi **Yılmaz Güney**'in Çirkin Kral mitosuna önderlik eden yapımlar da var) de yapımcısı olan **Recep Ekicigil**'di. Aslında bunda da ticari bir kaygı olabilir, çünkü **Murtaza** gazetede tefrika edildiği günlerde de, roman olarak yayımlandığında da büyük ilgi görmüştü. Neticede yapım, **Ekicigil**'in de **Başaran**'ın da filmografisinde ayrıksı bir yerde bulunuyor.

Bir kere **Tunç Başaran** ilk filmlerindeki alışıldık yönetmenlik anlayışının dışına çıkmakta ve ilk defa bir "sanat filmi"ne imza atmaktaydı. Gerçekten de filmde kurgu açısından bir farklılık yaratma çabası ilk anda göze çarpıyor. Örneğin bir anlatıyı karşıt kurguyla, geçişlerle vermek gibi zamanı için yenilikçi denemeler var filmde. Oyuncu yönetimi de yine oldukça başarılı. Çoğu tiyatrodan gelme ama sinemaya da yakışan oyuncularından iyi sonuçlar almış **Başaran**.

Tunç Başaran

Ayfer Feray zaten oynadığı her rolü yaşayan, oturmuş, bambaşka bir oyuncu. Ama bir de **Müşfik Kenter** var ki çekimler esnasında otuzlu yaşlarında olmasına rağmen, çökmüş, gelinlik çağda kızı olan, kırkını çoktan geçmiş Bekçi Murtaza'yı, hafif kambur duruşuyla, sallanarak yürüyüşüyle, alttan bakışıyla, kanlı canlı karşınıza getiriyor. **Müjdat Gezen**'in Murtaza'sı ise (*Bekçi*, **Ali Özgentürk**, 1985), zaten karikatür bir tip olan Murtaza'nın da karikatürüdür ve o yüzden de **Kenter**'inkiyle karşılaştırıldığında çok yapay kalmaktadır.

Müjdat Gezen *Bekçi*'de.

Sanat yönetimi de dönemine göre oldukça başarılı. Yani elbette mekanlar yeniden kurulmuş, film dekorlarda çekilmiş değil, ama gecekondun mahallesi tuttuğun yeri elinde kalacak gibi duran iç içe evleriyle, uçmasın diye üzerine taş dizilen teneke damlarıyla, eğri büğrü, daracık patikalarıyla filme ileri bir gerçeklik katmakta. Komşuluk ilişkilerinin, yardımlaşmanın, tüm o işçiler ve bekçi arasındaki gerilime rağmen hem de, halen sürdüğü o hani şimdi kadim zamanlar diyebilirsiniz gelecek denli uzak bir zamanda geçiyor bu acıklı hikaye.

Neticede *Murtaza*, atlanmış bir başyapıt. Bugün Murtazalar bulmak çok zor. İnsanın çöküşü hızlandıkça habitatımız işini bilen insanlarla doluyor...